Historicity Research Journal
Volume 1 | Issue 7 | March 2015 ISSN:- 2393-8900

Research Article

प्रबोध□□ार ठाकरे यांच्या सत्यशोधक चळवळीतील योगदा□

प्रकाश बाबाराव महाजन

सहायक प्राध्यापक . शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, □न्नड.

सारांश : सामाजिक बदलाच्या संर्भात जाणिवर्पूक एकापेक्षा अनेक व्यक्तीने एकत्र येऊन घडवून आणलेले बदल म्हणजे सामाजिक चळवळ. १९ व्य शतकाच्या पूर्वार्धापासून आधुनिक शिक्षणामुळे पुरोगामी दृष्टी लाभलेल्या व्यक्तींनी सामाजिक जाणिवेतून उत्कृष्ट भावनेने व स्वयंप्रेरणेने समाजातील बदल घडवून आणण्याचा जाणिवपूर्वक प्रयत्न केला. इंग्रजी शिक्ष□ामुळे, मिशनऱ्यांच्या कार्यामुळे समाजाच्या सर्वांगिण बदलाला सुरूवात झाली होती. त्या अपेक्षाप्रमाणे बदल घडवून आणणे हे चळवळीचे पहिले काम असते.

परिचय

सत्यशोधक चळवळ ही गतिशील परिवर्तनवादी सामाजिक चळवळ होती. प्रस्तुत चळवळीने मुलतः व मु□यतः सामाजिक व धार्मि□ सुधार□ांचा आग्रह धरला होता. सत्यशोधक चळवळ म्हणजे सांस्कृतिक, धार्मिक, सामाजिक परिवर्तनाचा एक अपूर्व लढा होता.[१]

सत्यशोधक चळवळीची वाटचाल :

सत्यशोधक समाज स्थापन झाल्यानंतर प्रारंभीच्या तीन, चार वर्षात सत्यशोधक विचाराचा प्रसार मुंबई, पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाड्यात झाला. म. फुल्यांच्या विचाराचा वारसा घेऊन व सत्याशोधक समाजाच्या तत्त्वाने प्रभावित होऊन अनेक कार्यकर्ते ब्राह्मणी परंपरेच्या विरोधात व सावकारकीच्या विरोधात बंड करू लागले.

मुंबईतील प्रसार :

सुरूवातिस मुंबईत सत्यशोधक समाजाची शाखा स्थापन करण्यासाठी रामय्या व्यंकय्या आय्यावारू, नरसिंगराव सायबू, वडनाळा जाया यालाप्पा लिंगू आणि व्यंकू बाळोजी कालेवार वगैर मंडळीनी शहर मुंबई येथे समाज स्थापून लोकांना उपदेश करून बरीच सुधारणा चालविली होती.[२] सत्यशोधक समाजाची स्थापना पुण्यामध्ये झाल्यामुळे तेथे प्रसार लवकर होणे हे इष्टाच होते. परंतु पुणे वगळात इतरही पश्चिम महाराष्ट्रात प्रसार झाला.

प्रारंभीच्या काळातील मराठवाड्यातील प्रसार :

सत्यशोधक चळवळीचे केंद्र पुणे आणि निजामाची राजवट असलेला प्रदेश मराठवाडा यातील अंतर दळवळणाच्या अपुऱ्या साधनामुळे अतिशय जास्त पडत होते. त्यामुळे प्रारंभाच्या काळात फारसा प्रसार मराठवाड्यात झाला नाही. तरीसुध्दा सत्यशोधक

समाजाच्या तत्त्वाचा प्रसार होत होता. पूढे जवळ जवळ इ.स. १८९० ते १९९० या काळात सत्यशोधक चळवळ संपत आली होती. परंतु पूढे प्रबोधनकरांनी आपल्या लेखनितून ही चळवळ जागृत ठेवण्याचे कार्य केली.

प्रबोधकार ठाकरे जन्म आणि बालपण :

प्रबोधकार ठाकरे उर्फ केशव सीताराम ठाकरे यांचा जन्म १७ सप्टेंबर १८८५ रोजी पनवेल जिल्हा कुलाबा येथे झाला.[३] वयाच्या सातव्या वर्षापासून वर्तमापनत्रे वाचण्याचा छंद होता. त्याकाळी 'मुंबई वैभव' हे वर्तमानपत्र प्रबोधकार ठाकरे यांच्या आईकाडील आजोळी यायचे या वर्तमानपत्रशिवाय 'इंदूप्रकाश' हरिभाऊ आपट्याचे करमणूक 'केरळ' कोकिळ हे मासिक व ठाण्याहून प्रकाशित होणारा 'जगत्समाचार' अशी काही पत्रे कोणाकडे ना कोणाकडे येत असत. प्रबोधनकार ठाकरेंना वर्तमानपत्रे वाचण्याची आवडक निर्माण झाली ती आईच्या प्रेरणेने. आईने ही वर्तमानपत्रे, मासिके मागवून आणावयाची आणि प्रबोधनकाराकडून वाचून घ्यावयाची. जुन्या आठवणी लिहित असतांना प्रबोधनकार स्मरणाने अतिशय सविस्तर व सांगोपांग आठवणी लिहतात. त्या स्मरणशक्तीचे मर्म सांगतांना प्रबोधनकार म्हणतात.

"१९९२ पासूनच वर्तमानपत्राच्या वाचनाने माझ्या स्मरणशक्त्ीा धार लागत गेली. आजही त्या काळच्या महाराष्ट्रारातील घडामोडींचा इतिहास स्मरणाने छान सांगू शकतो."[४] प्रबोधनकार लहानपणापासूनच शिरीर प्रकृतीने बारीक पण बुध्दीने तल्लख होती. इंग्रजी व इतिहास भाषेवर त्यांनी चांगले प्रभुत्व मिळविले होती. त्यांच्या लिखाणावर, सामाजिक विचारावर, लोकहितवादी, आगरकर व म.फुले यांच्या विचारांचा प्रभाव होता.

प्रबोधनकारांचे सत्यशोधक चळवळीला योगदान :

या सत्यशोधक चळवळीला अनुसरून चौफेर सत्यशोधकी लिखाणातून, व्याख्यानातून त्यांनी या चळवळीत अढळपद निर्माण ले आहे. सत्यशोधकी चळवळीच्या कार्यालचा आढावा त्यांना टाळून घेता येणे कदापीही शक्य नाही. प्रबोधनकार हे खरेखुरे सत्याशोधक होते. आत एक बाहेर एक या प्रवृत्तीचा त्यांना मनस्वी तिटकारा. जे असेल ते रोखठोक मग तिथे कुणाचाही मुलाहिजा नाही. प्रबोध-नार म्हणतात, "सत्य मग किती का कडुजहर असेना ते स्पष्ट सांगणे हेच प्रबोधनाचे काम आहे. त्यापुढे लोकक्षोभाचीही त्याना दिक्कत वाटत नाही."[५]

सत्य हा सत्यशोधकाचा प्राण आहे. या नजरेतून जर प्रबोधनकारकाकडे पाहिले तर ते पूर्णपणे त्या व्याख्येत बसतात. तसे स्वतःला सत्याशोधक म्हणून घेणारे किंवा त्या चळवळीत सभासद म्हणून कार्य करणारे धडाधड अनेक स्वयंघोषित बाद होतील. प्रबोधनकार म्हणतात, "या मर्त्य जगातले अमर्त्य तत्त्व म्हटले म्हणजे सत्य हे होय आणि या तत्त्वाच्या उपासकांना सत्यशोधक असे म्हणतात."[६]

सत्यशोधक कसा असावा याविषयी प्रबोधकार म्हणतात. "सत्यशोधक समाजाचा बाणा सतीच्या वाणाप्रमाणे आहे. त्याला सत्यापुढे प्राणाची तमा लवमात्र नसते. त्याच्या बाजारात."[७] सत्यशोधक चळवळीची मुर्हूर्तमेढ रोबवणाऱ्या म.फुल्यांनी भिक्षूकशाहीवर हल्ला चढविला. त्यानंतर या चळवळीत कार्य करणाऱ्या अनेक सत्यशोधकांनी आपआपल्या परीने वाणी व लेखणीतून भिक्षूकशाहीवर प्रहार ले. परंतु पुढे जाऊन भिक्षूकशाहीचे पाळेमुळे खणूनच तिला उखडून टाकण्याचे कार्य प्रबोधनकारांनी केले. आमच्या लेखणीला जहरी, विषारी, आगलावी, माथेफिरू, पापी, भ्रष्ट अशी कितीही जरी भट्टी पत्रकारांनी दिली असली तरी, "भिक्षूकशाहीच्या आमूलाग्र विध्वंसनाशिवाय भरतखण्डाला अभ्युयदय होणे सुताराम शक्य नाही हा आमच्या स्वाध्याय निरीक्षण, अनुभवाचा स्पष्टा यिसध्दांत डावण्लण्यास आम्ही मुळीच तयार होणार नाही."

सत्याशोधक प्रबोधनकराचा पिंड जात्याच स्वाभिमानी व एकला चलो रे अशा स्वरूपाचा आहे. परंतु सत्यशोधक प्रबोधनकारांचे प्रबोधन एकमेव पत्र ज्या पत्राने ना ब्राह्मणेतरांची भिड बाळगली ना ब्राह्मणांची. त्यामुळेच त्यांनी स्वतःसाठी या चळवळीत अढळपद निर्माण केले. ते म्हणतात, प्रबोधनकारांची मते प्रथम पुष्कळांना कडू वाटली. वाटतात व वाटतील... हा मतस्वातंत्र्याचा व निर्भीडपणाचा संप्रदाय ाा थोरमोठ्यांच्या भिडभिकेवर चालणे शक्य नाही. त्यासाठी मोडकी तोडकी का होईना अडीअडचणीची का असे-ना शुध्द चंद्रमोळी का असेना स्वतःच्या मालकीची मढी पाहिजे. तेथे मनाला पूर्ण स्वातंत्र्य पाहिजे तेथे अमुक रूपयाला अमुक मत द्या सांगणारा माणूस येतांना सात वेळा ठैचाळून पडला पाहिजे. श्रीमंताच्या गुर्मीची उर्मी त्या मठाचे दर्शन होताच जळून खाक झाली पाहिजे."[९]

सत्यशोधक चहवळीचे ब्राह्मणेत्तर चळवळीत रूपांतर झाल्यानंतर सत्यशोधक चळवळीचे जे मुख्य ध्येय भिक्षूकशाहीचे उच्चाटन, देव आणि मानव यातील दलालाची उचलबांगडी करणे, जातातील उच्चनीचता, बहुजानांची उन्नती, अस्पृश्यता निवारण अनिष्ट रूढी परंपरा यांचे विध्वंसन करण्याचे होते, ते या चळवळीने बऱ्याच प्रामणात साध्य झाले. त्यात प्रबोधनकारांची भूमिका महत्त्वाची आहे. ध्येय साध्य करतांना या चळवळीतील इतर सत्यशोधकांनी जसा एकतर्फी ब्राह्मणजातीवर मारा केला व अगदी खाल्च्या स्तरावरून एकमेकांवर चिखलफेक केली त्या चिखलफेकीत प्रबोधनकार सामील झाले नाहीत. त्यांनी एकतर्फी ब्राह्मणांचा द्वेष कधीच केला नाही. परंतु ब्राह्मण्यावर, या त्यांच्या वृत्तीवर प्रहार करून भिक्षूकशाहीचे त्यांनी धिंडवडे काढले. ब्राह्मणेत्तर चळवळीतही जातीय प्रवृत्ती आपला स्तोम माजवू लागली. तेव्हा या चळवळीवरही कडक ताशेरे ओढून त्याचेही सालटे सोलण्यास सत्यशोध प्रबोध-नारां-नी हय य ली -नाही.

प्रबोधनकार केशव सीताराम ठाकरे यांनी संपूर्ण आयुष्यभर आपला सत्यशोधकी बाणा अभेद्य ठेवून फुल्यानंतर सत्यशोधक चळवळीचा प्राण कायम ठेवण्यासाठी या चळवळीच्या ध्येय धोरणांचा प्रचार व प्रसार हेच आपल्या आयुष्याचे ध्येय ठरविले. प्रबोधनकाराबाबत रंगनाथ कुलकर्णी म्हणतात.

"पुण्यातील कट्टर सनातन्यांडून फुले यांचा छळ झाल्यानंतरच्या काळात फुले यांचा लढा पुढे चालविण्यासाठी प्रबोधनकार ठाकरे पुण्यात तळ ठोकून राहिले. त्यांच्या मार्गात विरोधकांनी आणलेले सर्व अडथळे त्यांनी मोडून काढले व त्यांनी केलेल्या छळास तोंड दिले. म.फुले यांचा लढा त्यांनी पुढे चालवितांना साऱ्या विरोधकांची दाणादाण उडविला. त्यांची भाषणे आणि त्यांचे लेखन इतके प्रभावी होते ी त्याच माध्यमातून सत्यशोधकाचा लढा महाराष्ट्राच्या कान कोपऱ्यात पोहचला."[१२]

द.मा. मिरासदार म्हणतात, ठाकरे यांच्या व्यक्तिमत्त्वाला काही पैलू होते. ते केवळ समाजसुधारक आणि तेजस्वी विचारांचे पत्रकारच नव्हते तर स्वत: उत्तम लेखकही होते आणि त्यांच्या लेखनाला कवित्त्वाचाही स्पर्श होता. प्रारंभीच्या काळात त्यांचा 'नाटेक' आणि प्रत्यक्ष रंगभूमी यांच्याशी निटकाचा संबंध आला होता. समाज सुधारणेचा ध्यास घेऊन त्यांनी अनेक नाटके लिहिली. त्या नाटकांच्या माध्यमातून अन्ययावर प्रहार करणारा नाटककार या भूमिकेतूनच त्यांनी हे ललित लेखन केले आहे. 'टाकलेले पोर' या महाभारातील र्णाच्या जीवनावर आधरलेल्या नाटाकात त्यांनी जातीयता, वर्णविषमता यावर कठोर प्रहार केले आहेत. 'खरा ब्राह्मण' या नाटकाचे थानक संत एकनाथ यांच्या जीवनातील महत्वपूर्ण घटनावर आधारलेले आहे. त्यातून त्यांनी अस्पृश्योद्वाराचा प्रश्न अत्यंत कळकळीने तत्कालीन समाजापुढे मांडला. दृष्ट रूढी, अंधश्रध्दा, पोथीनिष्ठा आणि वर्णश्रेष्ठात्वाचा अहकांर यामुळे सामानया माणुसकीला देखील आपला समाज कसा पारखा झाला आहे. याचे चित्रण भेदक शैलीत प्रबोधनकारांनी या नाटकातून केले.[११]

समारोप :

प्रबोधरकाराचा सत्यशोधकीपणा आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत अव्याहत सुरू होता. त्यात कधी खंड पडला नाही. सत्य हेच एक तत्त्व आणि त्या तत्त्वासाठी मृत्यूपर्यंत संघर्ष करणारे प्रबोधनकार म्हणतात, "सत्यात नास्ति पराधर्म सत्यापरता नाही धर्म, सत्य हे परमब्रह्म हे आमचे ब्रिदवाक्य आहे. आम्हाला राजमान्यतेची चीड नाही. लोकमान्यतेची पर्वा नाही. स्वकीय परकियांच्या निंदास्तुतीची अगर वर्तमानापत्री चित्रगुप्तांच्या शिखंडी हल्ल्याची दिक्कत नाही. उच्चनिचत्वाचा भेद आम्ही साफ झुगारून देऊन सर्व देशबांधव एकाच दर्जाचे आहेत, या भावनेने आम्ही कोणत्या रागलोभाची पर्वा न करता सत्य स्पष्ट बोलून दाखवू कोणी कितीही प्रतिकार केला तरी यात ंड पडणार नाही. आमची लेखणी व जिव्हा थांबविण्याची शक्ती एक मृत्यूमध्ये आहे. इतर कोणत्याही मानवी शक्तीचे ते सामर्थ्य -नव्हे."[१२]

प्रबोधनकरांनी सत्यशोधक चळवळीच्या अनुषंगाने, बहुजन समाजाच्या उन्नतीसाठी आयुष्यात विविध चळवळी केल्या त्या सर्व चळवळीचा अंतिम विचार हा सामाजिक सुधारणेचा होता. त्यांनी आयुष्यात अनेक विविध चळवळी केल्या. त्यात अस्पृश्यता निवारण हुडां विरोधी कार्य, जरठ-बाल विरोधी कार्य, दलीत उध्दाराच्या चळवळी, केल्या व्यवसाय निर्मूलन, विवाहविधीतील सत्याशोधक कार्य इ. अनेक कार्य केले.

संदर्भ सूची :

१) ठाळ, एस.एस., ब्राह्मणेत्तर चळवळीने स्वरूप व प्रवाह, पीएच.डी. शोध प्रबंध, १९९५, पृ. २.
२) फडके व.दि. (संपा) म.फुल समग्र वाङमय, प्रका.म.रा.सा.स.म. १९९१, पृ. १९४.

३) ठाकरे के.सी. मासी जीवनगाया, फ न ला प्रका.म.सा.स.मंडळ, प्रथमावृत्ती, १९९६, पृ. ३.
४) ि□त्ता, पृ. १.
५) प्रबोधन वर्ष ४ अळ, ६ डिसेंबर १९२५, पृ. १२.
६) ठाकरे के.सी., कोदण्डाचा टणत्कार, वज्रप्रहार ग्रंथमाला दादर, मुंबई, १९२५, पृ. ४५.
७) ि□त्ता, पृ. ४६-४७.
८) प्रबोधन वर्ष ६ अंक, ३ जानेवारी १९३०, पृ. ११६.
९) ठाकरे के.सी., उपरोक्त, पृ. ५-६.
१०) ठाकरे के.सी., मासी जीवनगाथा (प्राप्त), खंड-१, प्र□ा. म.सा.स. प्रथमावृत्ती १९९९, पृ. ६.
११) ि□त्ता, पृ. ४.
१२) ठाकरे के.सी., भिसूकशाहीचे बंड, १९९८, पृ. १५.